

Сковронська І. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ Й АПРОБАЦІЇ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУДОВОГО ОРАТОРА У ТВОРЧОСТІ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ

FORMATION AND TESTING OF THE BASES OF THE COURT SPEAKER PROFESSIONAL CULTURE IN THE WORKS OF ANCIENT GREEK THINKERS

Думки багатьох дослідників збігаються у тому, що античний період є визначальним у формуванні судової риторики, а отже, і для дослідження різноманітних аспектів риторики у науковому і практичному дискурсі цей період відіграє фундаментальну роль. Саме у цей час відбувається зародження і становлення цієї галузі як невід'ємної частини судочинства, бо саме тут уперше з'являються відомі нам систематичні праці з теорії красномовства. Початок формування загальних правил і положень красномовства був закладений логографами та вчителями-софістами.

Ключові слова: *судове красномовство, софісти, логографи, полеміка, Стародавня Греція, риторична концепція.*

Мнения многих ученых совпадают в том, что античный период является определяющим в формировании судебной риторики, а значит, и для исследования различных аспектов риторики в научном и практическом дискурсе этот период играет фундаментальную роль. Именно в это время происходит зарождение и становление этой отрасли как неотъемлемой части судопроизводства, именно здесь впервые появляются известные нам систематические труды по теории красноречия. Начало формирования общих правил и положений красноречия было заложено логографами и учителями-софистами.

Ключевые слова: *судебное красноречие, софисты, логографы, полемика, Древняя Греция, риторическая концепция.*

The opinions of many researchers coincide that the ancient period is decisive in the formation of litigation rhetoric, and therefore, this period plays a fundamental role in the study of various aspects of rhetoric in scientific and practical discourse. It is at this time that the emergence and formation of this industry is an integral part of the proceedings, because it is here that the systematic works on the theory of eloquence, known to us for the first time, appear. The beginning of the formation of general rules and provisions of eloquence was laid by logographers and Sophist teachers.

Key words: *judicial eloquence, sophists, logographers, polemics, Ancient Greece, rhetorical concept.*

Постановка проблеми. Слід зазначити, що змагальний судовий процес та, відповідно, судове красномовство в Стародавній Греції завдячують своїм утвердженням і розвитком законам Солона (594 р. до н.е.) – відомого правителя Афін. Відповідно до цих законів кожний афінянин мав захищати себе в суді особисто, у рівному змаганні з іншою стороною. Представники брали участь у судових процесах вкрай рідко, це були радше винятки, а не норма.

У ті часи обвинувачуваний більшою мірою прагнув не переконати суддів у своїй невинуватості, а розчулити, викликати до себе симпатію та приязнь. Отже, утверджений суспільний порядок заохочував громадян до самостійного опанування мистецтва судового красномовства або ж примушував звертатися до фахівців, які професійно складали для учасника судового процесу промову. Таких фахівців називали логографами. Траплялось так, що один і той самий логограф міг писати промови для протилежних сторін. Стверджуючи одне, згодом він же все це заперечував. Тоді віртуозне жонглювання прийомами впливу на аудиторію, по суті, ставало цинічною формальністю, що згодом намагалися подолати найвидатніші грецькі ритори.

Часто, для того щоб переконати слухачів у своїй правоті, вдавалися до надміру довгих промов. Проте найчастіше у судових засіданнях передусім цінувалося вміння бути вправним у спорі:

швидко реагувати на запитання, влучно відповідати ї, безумовно, самому ставити перед суперником несподівані і такі, що заганяють його у глухий кут, питання. Саме такі виступи вважалися успішними.

Аналіз останніх досліджень. На думку дослідника античності професора А. Лосева, засновником мистецтва риторики слід вважати Протагора, який розділив сенсуальне поняття мови на чотири основні частини: прохання, питання, відповідь, наказ [1]. Серед основних творів Протагора, які послужили, на думку А. Лосева, теоретичним підґрунтям для методологічної побудови конструкта риторики, варто виділити «Мистецтво спору», «Про боротьбу», «Про науки», «Претенія». На думку дослідника, таким чином за часів Протагора починають розроблятися окремі положення науки про мову в широкому сенсі й, зокрема, про риторику у сенсі прагматичному [2, с. 46].

Зазначену проблему досліджували І. Хоменко, О. Черновський, Н. Хаммонд, О. Сацюк, В. Сало, Г. Онуфрієнко, О. Олійник, А. Нуруллаєв, І. Новицький та інші.

Постановка завдання. Дослідження доводять, що підґрунтя сучасної риторики як окремої дисципліни та судової риторики як однієї з її галузей становить софізм, основа концепції якого полягала у вільному спілкуванні між учителем і учнем [3, с. 61]. Це рівноправне діалогічне спілкування

навчало не тільки самостійно і критично мислити, але й обґрунтовано переконувати інших людей у доцільності своєї позиції [3, с. 56]. Це привело до створення цілого культу слова і риторики, який був особливо популярний у Афінах, Фівах та інших великих полісах Греції, де слово, постановка та логіка промови вперше стають об'єктом вивчення, а навчання риторики – однією з найвищих ланок античної освіти [4, с. 508]. Зокрема, давньогрецький ритор Горгій так описує власне ставлення до красномовства: «Слово є великий володар, який маючи мале і непомітне тіло, творить дива, адже воно може породити страх, знищити тугу, створити співчуття» [5, с. 63].

Виклад основного матеріалу. У прадавніх рабовласницьких державах-містах риторика стає не тільки важливою ознакою суспільного життя, а й потужною зброєю в політичних змаганнях і в юриспруденції. Античні ритори сформували жанровий склад у вигляді промов, діалогів, трактатів, виступів, що пізніше послужили таким мислителям, як Платон і Аристотель, емпіричною базою для заснування теорії риторики [6]. Платон в одному зі своїх діалогів згадує Горгія як неперевершеного оратора, називаючи його «Дедалом промови» [7, с. 132].

Слід згадати також відомого афінського оратора та логографа Лісія. Його внесок у розвиток юридичної риторики є вагомим, адже він увійшов в історію як автор майже 400 судових промов, які він готував у письмовому вигляді як логограф для учасників судового процесу та для власних публічних виступів. Характерними ознаками його промов сучасники називали доступність викладу, логічність, виразність, стислість та симетричність. Лісія справедливо вважають засновником жанру судового мовлення. Для своїх наступників та судових ораторів різних історичних епох саме Лісій став одним із найбільш авторитетних митців. Він фактично запропонував взірець стилю, композиції та аргументації в судовому процесі. Ім'я Лісія входить до канону десяти античних ораторів, відібраних Пергамською бібліотекою (III ст. до н.е.) як найбільш визначних [5, с. 49].

Слід зазначити, що софісти, попри нищівну критику, якої вони зазнали пізніше, зробили надзвичайно актуальним етичний аспект риторства, зокрема у сфері судочинства. Відомо, що Протагор відстоював сповідуваний софістами релятивізм. Нагадаємо, що суть релятивізму полягає у визнанні будь-якого знання відносно неусталеним, суб'єктивним, таким, що залежить від людини. Протагор є автором відомого твердження: «Людина є мірою всім речам – існуванню тих, що існують, і неіснуванню тих, що не існують», тому безглуздо шукати істину, бо поза межами суб'єкта її немає і не може бути [8, с. 97]. Показовим є те, що, за Діогеном Лаєрцьким, Протагор не переймався думкою, а турбувався про слова, тобто його, як загалом софістів, значно меншою мірою хвилював зміст висловлювання. З огляду на релятивізм та суб'єктивний ідеалізм така позиція є цілком зрозумілою.

Як відомо, із плином часу софістика, на жаль, перетворилась на словесне фехтування. Для досягнення мети нехтувалась мораль, часто навмисно порушувалися закони та правила логіки, застосовувалися некоректні методи ведення полеміки. Використовувані софістами прийоми породили особливий термін «софізм», що означає завідомо неправдивий висновок, положення, яке є формально правильним, але хибним по суті. У часи софістів риторика і софістика часто ототожнювались [5, с. 58].

У становленні культури судового ораторства важко переоцінити творчий здобуток, який залишив по собі видатний античний мислитель і опонент софістів Сократ. Всупереч софістам він віддавав перевагу логічним доказам. Сократ вважав, що правильна думка породжує правильні діяння. Не залишивши писемної спадщини, мислитель, проте, значно вплинув на розвиток філософської думки та мистецтва риторики. Саме із Сократом пов'язаний розвиток діалогу, зокрема полеміки. Цікаво, що в старогрецькій мові слово «полеміка» означало «мистецтво ведення війни», а сучасне його значення ми успадкували завдяки зародженню саме ораторського мистецтва. У диспуті Сократа передусім цікавий зміст порушеної теми спору. Сократ умів переконати будь-кого зі своїх співрозмовників, не вдаючись до зовнішніх ефектів. Вважається, що Сократ був неперевершеним у збиранні доказової бази [5, с. 62].

Надмірну зарозумілість опонента, погану обізнаність у суті предмета спору Сократ викривав вдало поставленими запитаннями. Спір перетворювався на пошук істини, коли, застосовуючи індуктивний метод, мислитель примушував співрозмовника через поступове ознайомлення з фактами формувати більш точне і глибоке розуміння проблеми. Сократ умів так побудувати спір, що опонент змушений був самостійно шукати істину.

Зауважимо, що системне підґрунтя в теорію ораторського мистецтва заклав Платон. У юридичній промові він виокремив складники, виділяв загальні та спеціальні принципи побудови промови.

Для історії риторики важливе значення мають твори Платона про видатних ораторів. Л. Мацько наголошує на тому, що Платон жив у час придушення афінської демократії, коли формувалась ідея тоталітарної держави, виникала потреба в монополії на істину. Якщо в діалогах «Протагор», «Горгій», «Федр» та «Софіст» Платон протистоїть софістам, вважає неправильним віддавати владу в руки красномовців, то в «Політиці», «Державі», «Законах» він висловлює думку, що в державі треба взагалі заборонити публічні виступи [5, с. 21–54].

У суді найважливішим Платон вважає переконливість красномовства ратора. Головний принцип красномовства мислитель бачив у переконанні аудиторії в тому, що є справедливим, а що ні. Слухач мусить прийняти на віру те, що виголосить йому в емоційній промові ритор. Тож основою ораторського мистецтва є не доказування, а емоційний вплив, емоційне

переконавання. Однак, як відомо, прагнення зовнішнього ефекту часто спричиняло викривлене тлумачення оратором факту, а отже викликало упереджене сприйняття цього факту аудиторією.

Внесок Платона у розвиток риторики, філософії і загалом наукового пізнання світу є незаперечним. На думку Н. Гончарової, у «Горгії» та «Федрії» Платон зробив спробу теоретично осмислити красномовство як фах. Є доцільним акцентувати увагу на тому, що поряд із суто технологічним аспектом проблеми виокремлювався морально-етичний модус [9].

Блискучим ритором Стародавньої Греції є Демосфен, який набув риторичного досвіду саме в судовій сфері. Змушений самостійно відстоювати в суді своє право на спадщину, він упродовж чотирьох років ретельно відбирав аргументи і готувався до судового процесу. Сам судовий процес у цій справі тривав ще п'ять років. Тож загалом за дев'ять років Демосфен пройшов серйозну риторичну школу і став майстром не лише в публічному виступі, а й у письмовому складанні судових промов. Ретельна підготовка до усних судових виступів примусила його позбутися дефектів мовлення, на які страждав з дитинства. Завдяки наполегливим тренуванням, про які ходять легенди, він зумів виправити вимову, набути впевненості у слові і загалом у собі. Демосфен також навчився ефективно користуватись доказами, передусім фактами [10, с. 25–27].

Життєвий приклад Демосфена демонструє процес формування й апробації основ професійної культури судового оратора, основу якої становлять сумлінна праця, чесність, справедливість. Промови Демосфена були динамічними, доступними, відрізнялися переконливою аргументацією та чіткістю. Ораторському успіху сприяло здобуте наполегливою працею вміння бути артистичним на трибуні. Його адвокатські виступи в суді здобули йому заслужене визнання серед сучасників. Характеризуючи Демосфена, вони відзначали його вміння «все запалювати і трошити своєю силою і владою» та порівнювали його з вихором або блискавицею [10, с. 26].

Можна стверджувати, що у творчості Демосфена знайшла відбиток епоха, коли закінчувався період народоуправління. Вірність своїм переконанням, ідеалам минувшини, прагнення зберегти лад, що відходив в історію, пронизують кожну з його тридцяти промов, що дійшли до наших днів. Кожна його промова є результатом тривалої, копіткої праці. Відомо, що Демосфен скрупульозно працював над пошуком теми, обмірковував її розвиток, вибудовував план майбутнього виступу, наполегливо відпрацьовував стиль, віднаходив найяскравіші і найдоцільніші вирази.

Актуальною для розвитку судової риторики залишається спадщина давньогрецького філософа, логіка і ритора Аристотеля. Свій стиль ораторського мистецтва Аристотель розглядав у філософському аспекті [10, с. 25]. Окремий акцент мислитель робив на етичних й естетичних функціях риторики. Він обґрунтував твердження про те, що риторика має використовувати припустимі засоби переконання, подолавши

«досягнення» софістів у вмінні за допомогою різних методів ведення полеміки маніпулювати думкою аудиторії. Аристотель-логік стверджував, що надважливим у риториці є пошук доказів, способів переконань. І вирішального значення у цьому набуває вміння складати ентимеми, або риторичні силогізми – переконливі умовиводи.

Майстерність ритора, у тому числі судового оратора, як вважав Аристотель, ґрунтується на трьох видах засобів переконання (так звана ідея риторичного доказування): логічних доказах, моральних доказах та емоційних впливах. Тобто оратор має спиратися на логіку, не забувати при цьому про цінності, а також про психологічний аспект. Відзначимо, що у «Риториці» Аристотеля значну увагу приділено дослідженню аудиторії. Зокрема, автор виокремлює й аналізує різні її типи. Промовець, на переконання Аристотеля, обов'язково має враховувати характер аудиторії, а саме: вік, соціальний статус, стать, фах слухачів.

Слід зазначити, що важливим аспектом формування професійної риторичної етики в античні часи є виокремлення еристики й оформлення її як окремого прийому ведення полеміки або діалогу, зокрема в контексті формування юридичного красномовства [5, с. 45].

Аристотель розрізняв діалектику як мистецтво вести спір для встановлення істини, еристику як мистецтво відстоювати в спорі свою правоту, софістику як прагнення досягти в суді перемоги, свідомо вдаючись до неправдивої інформації. Через це низка дослідників [5] вважають саме його засновником теорії суперечки або дискусії. Опанування мистецтва риторики, на думку Аристотеля, полягає у знанні трьох видів засобів переконання, або так званої ідеї риторичного доказування, що в один ряд із логічними доказами ставила моральні аргументи та емоційні впливи, актуалізуючи у такий спосіб морально-етичний модус судового ораторства.

У Стародавній Греції склалась традиція виокремлювати два діаметрально протилежні види спору, що походили від двох грецьких богинь суперечки Ерид, а саме конструктивного і деструктивного спору. Еристика як мистецтво стосувалась саме другого, тобто такого, що нехтував морально-етичними настановами і спрямовувався на досягнення мети за будь-яку ціну. Проте згодом поняття еристики охопило ці полюсні смисли і застосовувалось стосовно мистецтва вести суперечку загалом [5, с. 35–37].

Висновки. Риторична концепція Аристотеля, зокрема її морально-етичні аспекти, були засвоєні мислителями Стародавнього Риму і загалом склали філософсько-теоретичне підґрунтя культури судового ораторства.

Слід зазначити, що давньогрецький період є визначальним для розвитку судового красномовства як галузі науки риторики та формування професійної етики і культури судових ораторів. У цю епоху було започатковано основи судової риторики, закладено фундамент тісно пов'язаних із риторикою інститутів доказування, обґрунтування та переконання, теорії аргументації та теорії комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лосев А.Ф. Эстетическая терминология ранней греческой литературы. 1-е изд. *Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина*. Москва : МГПИ им. Ленина, 1954. 262 с.
2. Молдован В.В. Судова риторика. Київ : Кондор, 2006. 328 с.
3. Хаммонд Н. История Древней Греции. Москва, 2008 704 с.
4. Яценко С.С. Софістика. Київ, 2016. 208 с.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика : навчальний посібник. Київ, 2006. 311с.
6. Гриценко Т.Б. Риторика : навчальний посібник. Київ : НАУ, 2006. 186 с.
7. Голобоков В.Г. Краткая история философии. Москва, 2002. 560 с.
8. Гончарова Н. Давньогрецька риторика як теоретичний дискурс. Сократ VS софісти: постановка проблеми етичного виміру ораторського мистецтва. URL: <http://www.stattionline.org.ua/obraz/33/2190-davnogrecka-ritorika-yak-teoretichnij-diskurs-sokrat-vs-sofisti-postanovka-problemi-etichnogo-vimiru-oratorskogo-mistectva.html>.
9. Павлюкевич В.В. Логико-методологический статус софизмов. *Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке*. Санкт-Петербург, 2002. С. 97–98.
10. Олійник О. Становлення та розвиток судового красномовства як складової частини юридичної риторики в Античну епоху. *Віче : журнал. Наукова бібліотека*. 2010. № 17, вересень. С. 25–27.